

Резніченко Семен Васильович,
к.ю.н., професор, професор
кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного
університету внутрішніх справ;
Крутій Микола Олександрович,
Студент 4-го курсу факультету № 4
Одеського державного
університету внутрішніх справ

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ФІЗИЧНОЇ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто питання цивільної дієздатності фізичної особи, яка не досягла вісімнадцятирічного віку та її суб'єктивну роль у впливі на виникнення, зміну та припинення цивільних відносин. Відзначається, що український законодавець офіційно не виділяє поняття «інституту емансипації», хоча і наділяє неповнолітніх додатковими підставами для набуття повного обсягу прав і обов'язків.

АННОТАЦИЯ. В статье рассмотрен вопрос гражданской дееспособности физического лица, которое не достигло восемнадцатилетнего возраста и его субъективную роль во влиянии на возникновение, изменение и прекращение гражданских отношений. Отмечается, что украинский законодатель официально не выделяет понятия "института эмансипации", хотя и наделяет несовершеннолетних дополнительными основаниями для приобретения полного объема прав и обязанностей.

SUMMARY. In the article the question of civil capacity of a natural person who has not attained the age of eighteen and a subjective role in influencing the emergence, change and termination of civil relations. It is noted that the Ukrainian legislator does not officially identify the concept of "the emancipation of the institute," although juvenile and gives additional grounds for the acquisition of the full scope of rights and obligations.

Ключові слова: дієздатність фізичної особи, емансипація, правосуб'єктність, фізична неповнолітня особа, деліктоздатність, трудова діяльність.

Ключевые слова: дееспособность физического лица, эмансипация, правосубъектность, физическое несовершеннолетнее лицо, деликтоспособность, трудовая деятельность.

Keywords: capacity of a natural person, emancipation, personality, physical minor, delictual, work.

Постановка проблеми. Відповідно до чинного національного цивільного законодавства, наша держава здійснює напрями діяльності щодо регулювання особистих немайнових та майнових відносин, які виникають між особами, наділяючи їх відповідним статусом та гарантіями реалізації його змісту. Людина, згідно статті 24 Цивільного Кодексу України (далі ЦКУ) вважається фізичною особою, на підставі її участі у цивільно-правових відносинах і володіє, у зв'язку з цим, покладеними на неї правами і обов'язками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сама категорія «фізична особа» містить у собі значення правосуб'єктності, що є одною із обов'язкових передумов суспільних відношень у життєдіяльності соціуму. Правосуб'єктністю фізичної особи вважається її можливість бути потенційним учасником правовідносин. Згідно зі ст. 16 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, кожна людина має право на визнання її правосуб'єктності, незалежно від її місця перебування [1]. На думку науковців, зокрема О.Ф. Скакун, в основі визначення природи правосуб'єктності (праводієздатності) фізичної особи лежать два критерії: вікова характеристика та зрілість психіки і відсутність психологічних дефектів.

Також, вона зазначає, що праводієздатність має свою відповідну будову і складається з: 1) правоздатності – здатності мати суб'єктивні права і

обов'язки, що визначає зміст потенційної ролі особи у цивільно-правовій сфері; 2) дієздатності – можливості індивіда самотійно та усвідомлено набувати для себе прав і виконувати набуті обов'язки, несучи за це відповідальність; 3) деліктоздатності – здатності нести відповідальність за вчинені правопорушення [2, с. 356 – 358].

Цивільна дієздатність фізичної особи має в своєму статусі відповідні вікові цензи, котрі відмежовують громадян, які володіють достатньою правомочністю вступати у правовідносини з рівними собі, від тих осіб, які на підставі відсутності відповідного віку, у таких правах є обмеженими (наприклад: неповнолітні особи). Як зазначає професор В.В. Луць, види дієздатності виділяють залежно від усереднених здібностей людини, характерних для певного віку чи хворобливого стану. Формальною підставою для цього є положення норм ЦКУ про здатність усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними. Законодавець розрізняє три види дієздатності: часткова – до 14 років; неповна – з 14 до 18 років; повна – з 18 років.

Також відзначаються такі критерії, як обмежена дієздатність та визнання фізичної особи недієздатною. Вони відображають стадії росту інтелектуального потенціалу людини і форми деградації людської свідомості, самооцінки, на кінець здатності усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними [3].

Метою дослідження є аналіз гарантій забезпечення реалізації індивідами своєї цивільної правосуб'єктності та її ключових елементів у зв'язку з їх участю у соціально-правовій сфері, а також питання цивільної дієздатності фізичної особи, яка не досягла вісімнадцятирічного віку та її суб'єктивну роль у впливі на виникнення, зміну та припинення цивільних відносин.

Виклад основного матеріалу. Положення фізичної неповнолітньої особи, що обумовлене наданим законодавством переліком її прав, відзначається статтею 32 ЦКУ: 1) самотійно розпоряджатись своїм

заробітком, стипендією та іншими доходами; 2) самостійно здійснювати свої права на результати інтелектуальної, творчої діяльності; 3) бути учасником (засновником) юридичної особи, якщо це не заборонено законом, або установчими документами юридичної особи; 4) самостійно укласти договір банківського вкладу (рахунку), розпоряджатись вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку) тощо. Проте є зворотна сторона правового статусу, що відображає аспект втручання у реалізацію своїх можливостей з боку батьків (усиновлювачів), піклувальника, або органу опіки та піклування. У такому випадку, законодавець передбачає правовий важіль, що здатний вплинути на хід цивільних відносин, суб'єктом яких є неповнолітній, зокрема, обмежити його права. Виходячи з цих чинників, така особа є юридично залежною і відносно несамостійною.

Напрям права, який реалізує здатність фізичної особи-неповнолітнього здобути повну цивільну дієздатність, є інститутом емансипації, який став новим явищем для цивільного права в Україні.

Емансипація (від лат. *emancipatio*) – звільнення від будь-якої залежності, скасування якихось обмежень, зрівняння у правах. Відповідно до мови сучасної цивілістики, емансипація є інститутом, який забезпечує оголошення фізичної особи-неповнолітнього дієздатним у повній мірі. Її необхідність була продиктована соціально-економічними реформами, що відбулися в останні десятиріччя, що змінили як економіку країни, так і менталітет її громадян. У разі емансипації, фізична неповнолітня особа переходить з категорії осіб, що володіють частковою цивільною дієздатністю, у категорію суб'єктів повністю дієздатних, і тому в цивільно-правових відносинах, вона прирівнюється до повнолітніх осіб, зберігаючи при цьому свій фактичний соціальний статус [4].

Національне законодавство України, зокрема цивільна та трудова галузі права, обумовлюють реальний потенціал здобути фізичною особою-неповнолітнім повної цивільної дієздатності. Це має абсолютне відображення у відповідних статтях ЦКУ та Кодексу Законів про працю України (далі

КЗпПУ), де відзначаються наступні підстави набуття повного обсягу правосуб'єктності: 1) за реєстрацією шлюбу (ч. 2 ст. 34 ЦКУ); 2) за трудовим договором з 16 років (ч. 1 ст. 35 ЦКУ, ст. 187, 188 КЗпПУ); 3) у зв'язку зі здійсненням підприємницької діяльності (ч. 3 ст. 35 ЦКУ). Крім того, Закон встановлює гарантії збереження повної цивільної дієздатності унаслідок припинення вище зазначених підстав [5].

Як ми вже відзначили, особа, що не досягла вісімнадцятирічного віку, набуває повної цивільної дієздатності за визначеними цивільним законодавством підставами. Однією з таких підстав є влаштування неповнолітнім індивідом на роботу за трудовим договором. Авжеж, необхідно підкреслити, що така специфічна умова потенційно тягне за собою факт особливостей, які, у свою чергу, зводяться до забезпечення додатковими правами і гарантіями для даної категорії.

Норми чинного трудового законодавства диктують свої правила, відповідно до яких, у трудових правовідносинах, права фізичної неповнолітньої особи будуть прирівнюватись до можливостей повністю дієздатної. Також, потрібно зазначити, що у сфері охорони праці та іншого соціального забезпечення (питання відпустки та робочого часу), досліджувана категорія буде споряджена передбаченими Законом пільгами (ст.187 КЗпПУ). Проте не можна оминати увагою і те, що трудове законодавство встановлює і певні важелі обмеження щодо доступу на працю для неповнолітніх, що не дають у повному обсязі змоги таким особам емансипуватись. Такі обмеження полягають у двох критеріях:

- Тривалість робочого часу;
- Специфіка праці.

Повнолітня дієздатна особа, відповідно до норм трудового права та визначених умов колективних договорів, має нормальну тривалість робочого часу, що не може перевищувати 40 годин на тиждень. На відміну від такої особи, для індивіда, віком до вісімнадцяти років, тривалість робочого часу встановлюється у скороченому порядку: 1) віком від 16 до 18 – 36 годин на

тиждень; 2) віком від 15 до 16 років та учням від 14 до 15 років, які працюють у канікулярний період – 24 години на тиждень. На підставі вище викладених аспектів, вже можемо розглядати такі обставини, що не дають нам можливості стверджувати про набуття повної дієздатності неповнолітньою особою та її подальше прирівнення у правах із повноцінними суб'єктами.

Кожна трудова діяльність характеризується визначеними умовами та вимогами до майбутніх потенційних працівників. Такі умови та вимоги складають фундаментальну основу специфіки будь-якої праці. Неповнолітніх працівників, відповідно до чинного трудового законодавства, не мають права залучати до:

- до виконання важкої роботи зі шкідливими та небезпечними умовами праці, до роботи в нічний час, у вихідні дні, а також до підземних робіт (ст. 190 КЗпПУ). Серед шкідливих і небезпечних робіт слід відзначити: будівництво метрополітенів, тунелів і підземних споруд спеціального призначення, видобування газу і нафти, буріння свердловин, тощо;
- до надурочних робіт, підіймання і переміщення предметів, маса яких перевищує встановлені граничні норми ваги.

Зокрема, необхідно підкреслити, що підлітків забороняється призначати на роботи, які безпосередньо пов'язані виключно з підійманням, утриманням або переміщенням важких речей. До праці зазначеного характеру, допускаються лише ті особи, які не мають медичних протипоказань, що засвідчується відповідним лікарським свідоцтвом. До тривалої роботи з підіймання та переміщення важких речей неповнолітні до 15 років не допускаються.

Згідно вище визначених критеріїв, прописаних літерою національного трудового права, ми можемо встановити, що, незважаючи на факт набуття повної цивільної дієздатності фізичною неповнолітньою особою унаслідок укладення трудового договору з роботодавцем, така категорія осіб хоч і

прирівнюється у правах до повністю дієздатних, але все ж має з ними обмежуючі відмінності, які проявляються у певних чинниках.

Проаналізувавши дану ситуацію, ми не маємо змоги спостерігати детальну інтеграцію чинного цивільного і трудового законодавства у вирішенні питання емансипації і тому, маємо зробити такий висновок, що працевлаштування неповнолітнього індивіда закріплює повну правосуб'єктність лише у цивільних правовідносинах. З точки зору трудового права та робітничих реалій, неповнолітня особа-працівник буде мати, як і певні привілеї, так і певні обмеження у реалізації своїх прав і обов'язків, так як у силу своїх фізичних та психічних можливостей, стану здоров'я та рівня свідомості, ця особа не зможе бути учасником трудових відносин у повній мірі [6].

Як вже раніше було відзначено, фізична неповнолітня особа має змогу здобути цивільну дієздатність у повному обсязі не тільки відповідно до безпосередньої участі у трудових правовідносинах, але й у разі, коли така особа має відношення до реалізації підприємницької діяльності. Згідно зі ст. 35 ЦКУ, повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, що досягла 16 років і яка бажає займатись підприємницькою діяльністю, проте на те, аби неповнолітній індивід був зареєстрований, як підприємець, необхідна письмова згода на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування. Фізична особа-неповнолітній буде вважатись повністю дієздатним з моменту реєстрації його, як суб'єкта підприємницької діяльності.

На думку законодавця, наявність бажання займатись підприємницькою діяльністю є підставою вважати, що неповнолітня особа вже має достатній рівень психічної зрілості і належну міру відповідальності за втілення цілей у даній активності. Ці вимоги є необхідними для здобуття повномірної правосуб'єктності такій категорії осіб. Проте, вкрай потрібно встановити, що з-поміж вище визначених вимог, для реалізації діяльності, що буде приносити фізичній особі загалом певний прибуток, необхідно володіти

майном, що буде відігравати роль відправної точки у розвитку і функціонування такої діяльності. Опираючись на відповідну умову, норми права та загальновизнані принципи суспільної життєдіяльності, вирішити дане питання буде непростим завданням, оскільки, у більшості життєвих випадків, фізична неповнолітня особа не має достатнього обсягу такого майна в індивідуальній власності і тому, здійснення підприємницької діяльності може бути втілене з подачі майна законних представників – батьків (усиновлювачів), піклувальників. В такому разі, законні представники, де-факто, будуть брати непряму участь у підприємницькій діяльності неповнолітнього індивіда, наприклад: виконувати функцію інвестування, нести спільну з підопічним відповідальність за завдану потенційну шкоду. Це ставить під сумнів існування процесу емансипації фізичної неповнолітньої особи і, зокрема, може суперечити сутності підприємницької діяльності. Фізична особа-підприємець, яка на власний ризик здійснює дану діяльність, несе відповідальність за неї своїм майном, що дає підставу вважати особу такою, що самотійно здійснює свої права, виконує обов'язки, незалежно від будь-якого втручання ззовні. З юридичної точки зору, неповнолітній, у разі державної реєстрації, буде являтися підприємцем, але фактичні обставини можуть негативно вплинути на його здобуту повну правосуб'єктність – можливість на власний розсуд набувати права, обов'язки і особисто нести відповідальність.

Відповідно до статті 34 ЦКУ, у разі державної реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту такої реєстрації. В окремих випадках, які не підпадають до загальних обставин, коли фактично склались шлюбні взаємовідносини, настала вагітність, або вже наявний факт народження дитини, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування можуть у виняткових ситуаціях, знижувати шлюбний вік на прохання неповнолітніх, або одного з них. Оскільки чинне законодавство не встановлює мінімальний віковий ценз для вступу до шлюбу, а визначає

тільки відправні літа (18 років), то у силу аргументованих підстав, вступити до шлюбу можливо й в 15, 16 років, тощо.

Реєстрація шлюбу осіб, яким знижено шлюбний вік, проходить на загальних підставах, проте повинен бути наявний відповідний дозвіл. Ми вже підкреслили, що для того, аби укласти шлюб у неповнолітньому віці, бажані особи повинні мати достатні причини, які повинні регламентувати їх потребу здобути повну цивільну дієздатність після реєстрації шлюбу і вступу до шлюбно-сімейних відносин. Такими причинами можуть бути: вагітність та наявність дітей.

Усі фактичні і правові складнощі щодо народження (в тому числі й запис дитини на батька, та/або матір) і виховання дітей вимагають від чинних цивільного та сімейного законодавства емансипації даних суб'єктів – неповнолітнього подружжя з метою наділення їх юридичною самостійністю, можливостями автономно набувати права й зобов'язання, сумлінно їх здійснюючи. Хоч і правова доктрина визначає, що особи, які вступають до шлюбу, повинні досягти гідного ступеню психічної та інтелектуальної зрілості, індивідуальні умови життя можуть диктувати інші правила. Якщо розглядати це більш детально, ми здатні виявити зв'язок даної підстави емансипації з іншими вимогами щодо набуття повної цивільної правосуб'єктності, наприклад, працевлаштування за трудовим договором. Адже, для належного виховання дитини у сім'ї і забезпечення майновим достатком, неповнолітнє подружжя має бути емансипованим задля виключення будь-яких обмежень у галузях праці й зайнятості.

Потрібно відзначити, що даний інститут офіційно не віднайшов свого місця у національній правовій системі, хоча й залишив у нормах свій характерний відбиток. Однак, явище емансипації формально визначено у цивільному законодавстві інших держав, зокрема у Республіці Білорусь, у Російській Федерації та Республіці Казахстан.

З прийняттям у 1994 році, Цивільного кодексу Російської Федерації, для російського цивільного права з'явилося нове поняття і новий правовий

інститут, такий як емансипація. Вона визнається вагомою підставою для інтеграції неповнолітнього, котрий досяг 16 років, у носія повної цивільної дієздатності. Це зазначається у статті 27 Цивільного Кодексу Російської Федерації, де йдеться про те, що неповнолітній, який досяг шістнадцяти років, може бути оголошений повністю дієздатним, якщо він працює за трудовим договором, у тому числі за контрактом, або за згодою батьків, усиновителів або піклувальника займається підприємницькою діяльністю. Нормою передбачено, що набуття за цією підставою повного обсягу правосуб'єктності проводиться за рішенням органу опіки та піклування, за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника, у разі відсутності такої згоди – за рішенням суду і визначені особи, з моменту набуття дійсності даного факту, не несуть відповідальності за емансиповану неповнолітню особу. Слід підкреслити також обставину, коли на законному рівні допускається вступ до шлюбу до досягнення 18 років, на підставі якої, особа набуває повної міри дієздатності (ч. 2, ст. 21 ЦК РФ), проте це не визначається властивістю інституту емансипації, хоча головний правовий наслідок є аналогічним [7].

Цивільне законодавство Республіки Білорусь і Казахстану встановлюють змістовно однакові норми, подібні до норм ЦК РФ. Відповідні статті також сповіщають про перехід фізичної особи-неповнолітнього у повноцінного суб'єкта цивільно-правових відносин на тих самих підставах, які були визначені раніше (ст. 20, 26 ЦК РБ, ст. 17, 22-1 ЦК РК) [8,9].

На підставі вище досліджених норм актів як національного цивільного права України, так і цивільного законодавства зарубіжних країн (РФ, Казахстан, Білорусь), ми можемо зробити певний порівняльний аналіз інститутів набуття цивільної дієздатності неповнолітніми.

По-перше, необхідно констатувати той факт, що в ЦКУ, на відміну від ЦК РФ, ЦК РБ і ЦК Казахстану, інститут емансипації формально невизначений, однак містить загальновстановлені і характерні йому ознаки: 1) вік – з 16 років; 2) провадиться за рішенням органу опіки та піклування; 3)

за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника, у разі відсутності – за рішенням суду; 4) у зв'язку із працею за трудовим договором, або із здійсненням підприємницької діяльності. По-друге, відповідні статті ЦКУ встановлюють інші обставини, згідно яких може відбутись набуття повної цивільної дієздатності: 1) у зв'язку із записом матір'ю, або батьком дитини; 2) у зв'язку зі вступом у шлюб. Остання ознака не є підставою емансипації неповнолітніх громадян Росії, Білорусії та Казахстану, незважаючи на те, що вона визначена у цивільному законодавстві таких держав.

Висновки. У процесі детального дослідження цивільно-правового статусу фізичної особи, зокрема юридичної природи положення неповнолітньої та її спроможності набути повного обсягу праводієздатності, ми дійшли до висновку, що українське цивільне законодавство створює необхідні умови і встановлює відповідні гарантії забезпечення реалізації індивідами своєї цивільної правосуб'єктності та її ключових елементів у зв'язку з їх участю у соціально-правовій сфері.

Нами також було розглянуто питання цивільної дієздатності фізичної особи, яка не досягла вісімнадцятирічного віку та її суб'єктивну роль у впливі на виникнення, зміну та припинення цивільних відносин. Такий вплив являється суттєво багатограним, оскільки, незважаючи на те, що законом встановлені межі активності таких осіб, правова норма не оминула увагою й питання здобуття дієздатності у повній мірі, відзначивши відповідний порядок втілення. Проте, український законодавець, на відміну від цивільного права держав-сусідів, офіційно не виділяє поняття «інституту емансипації», хоч і наділяє додатковими підставами для набуття повного обсягу правомочності громадянами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ратифіковано Указом Президії ВР Української РСР № 2148 – VIII (2148-08) від 19.10.1973 р.).

2. О.Ф. Скакун. Теорія держави і права. Х. : Консум, 2001.
3. В.В. Луць Цивільне право України: книги 1 та 2 (у співавт., 1999 р., 2002 р., 2004 р., 2008 р., 2010 р.).
4. Велика юридична енциклопедія / уклад. М.Р. Гнатюк – Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2011 – 416 с.
5. Цивільний Кодекс України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003, № № 40-44, ст. – 356).
6. Кодекс Законів про працю України (Затверджено Законом УРСР № 322 – VIII, від 10.12.71 ВВР, 1971, додаток до № 50, ст. 375).
7. Цивільний Кодекс Російської Федерації, част. 1, від 30.11.1994, N 51-ФЗ (ред. від 31.01.2016 р.).
8. Цивільний Кодекс Республіки Білорусь від 07.12.1998, № 218-3.
9. Цивільний кодекс Республіки Казахстан (Загальна частина), прийнятий Верховною Радою Республіки Казахстан від 27 грудня 1994 року (із змінами і доповненнями за станом на 24.11.2015 р.).